

FEITL ISTVÁN

Parlamentarizmus és öngazgatás az 1956-os forradalomban

Az 1956-os forradalom egyik sajátossága, hogy az alkotmányos berendezkedéssel kapcsolatos általános rendezési terveket és elgondolásokat november 4-e után kezdték kidolgozni, hogy felkerülhessenek bizonyos tárgyalások, illetve a politikai alkudozások napirendjére. Ezt a sajátos helyzetet az idézte elő, hogy a szovjet csapatok bevonulása, a kormány eltávolítása és a fegyveres ellenállás felszámolása után egyre kevésbé lehetett aktuális politikai követelésekről, például a szovjet hadsereg kivonásáról tárgyalni. A kérdés ebben a helyzetben úgy vetődött fel: van-e, lehet-e olyan *kibontakozási menetrend*, amely egy hosszabb, akár több hónapos időtávban a felek részére garanciát jelent céljaik elérésére? Jól tudjuk, hogy ilyen menetrend, ilyen közös célrendszer nem létezett, ugyanakkor annak érdekében, hogy egyáltalán tárgyalások legyenek, megszülettek a kompromisszumot kereső politikai platformok és javaslatok. Így kerül terítékre a politikai intézményrendszer átalakítása is.¹

Alapjában két típusú javaslatot ismerünk. Az egyik: átmenet a polgári demokratikus többpárti parlamentarizmus felé; a másik: átmenet a korporatív munkás–paraszt–alkalmazotti öngazgatási rendszer irányába. Véleményem szerint az 1956-os forradalom a politikai berendezkedés jövőjét illetően alapjában e két alternatíva megvalósítására nyújtott történelmi lehetőséget Magyarországon. Mint ismeretes, 1956 novemberében a Petőfi Párt és a Független Kisgazdapárt köréből és a munkástanácsok oldaláról vetődtek fel a fenti elképzelések. Ezek közül a legismertebb Bibó István november 6-i irata, a *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*,² valamint a Független Kisgazdapárt tíz nappal később, november 16-án keletkezett anyaga a politikai kibontakozás le-

¹ FEITL István: A többpártrendszer felszámolása. *Múltunk*, 1997/1. 211–219.

² BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. IV. k. 1935–1979*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 175.

hetőségéről. Ezek alkotmányjogilag minden kétséget kizáróan az 1946. évi I. törvénycikkhez kötődnek. Bibó István javaslata szerint az államforma megválasztásának jogforrása az 1946. évi I. tc. köztársasága, az alkotmányjogi berendezkedés másik sarkköve pedig az 1848. évi III. törvénycikk szerinti független felelős kormányon, népképviselőten és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia. A kiscgazda javaslat szerint, amely igen közel áll a Petőfi Párt kezdeményezéséhez, a politikai kibontakozás közjogi és kormányzati jogforrása egyrészt ugyancsak az 1946-os alkotmányos status quo, másrészt az 1956-os forradalom. Az államforma az 1946. évi I. tc. alapján létrejött köztársaság és az 1848. III. törvénycikkben megállapított független, felelős népképviselőten alapuló parlamentáris kormányzás.³

A történeti szakirodalom, már amennyiben kitér alkotmányjogi kérdésekre, az elmúlt időszakban előszeretettel hivatkozott ezekre a javaslatokra úgy is, mint az 1956-os forradalom eszmeiségét reprezentáló elgondolásokra.⁴

Vajon valóban ezek a gondolatok adják a forradalom alkotmányos hitvallását? Ezek, amelyek november 4-ét követően, egyenlőtlen, szorongatott helyzetben, kétségbeesett kompromisszumkeresés közepette, a politikai mozgástér maradékának megőrzése érdekében fogalmazódtak meg, és évtizedekig alig-alig kaphattak nyilvánosságot?

Volt-e egyáltalán az október 23-a és november 4-e közötti időszaknak alkotmányos üzenete, hitvallása?

Első megközelítésben úgy is válaszolhatunk, hogy nem volt ilyen. Az 1956. október 23-a és november 4-e közötti néhány nap nem adott lehetőséget arra, hogy Magyarország alkotmányos politikai és társadalmi berendezkedéséről kikristályosodjanak a vélemények, ezek a kérdések a maguk átfogó rendszerében a politikai közbeszéd tárgyát képezzék, és az ország demokratikus körülmények között döntésre jusson egy új alkotmánynak akár csak néhány alapvetéséről. Ha az alkotmányban, vagy annak tervezeteiben nem is találjuk meg 1956 hagyatékát, azt mégsem mondhatjuk, hogy e kérdések nem voltak benne a levegőben, hogy a forradalom előkészítésének időszakában és napjaiban ne e körül folyt volna a vita, hogy a felkelés ne a szabadságjogok megteremtésének atmoszférájában zajlott volna.

³ ANTALL József–GÖNCZ Árpád–VÖRÖS Vince: Független Kiscgazdapárt 1956. november 16. *História*, 1988/6. 17–19.

⁴ PÖLÖSKÉI Ferenc: *A köztársasági eszme története Magyarországon*. Cégér Könyvkiadó, Budapest, 1994. 198.

A rádió ostroma, a Sztálin-szobor ledöntése nem vonatkoztatható el az emberek elemi szabadságvágyától. Emlékezzünk csak vissza: a Magyar Dolgozók Pártja átalakítására irányuló reformkommunista elgondolások⁵ mellett kezdettől fogva ott volt a szabadságjogok, az emberi és polgári jogok visszaállításának követelménye, amely a szabad véleménynyilvánítást, a tömegkommunikációs eszközök, a sajtó szabadságát, a gyülekezési és szervezkedési jogokat, a lelkiismereti és vallásszabadságot egyaránt magában foglalta. Ugyancsak megjelent a többpárti választások és egy új parlament létrehozásának szándéka; ez már ott található a Műszakai Egyetemen tartott MEFESZ-nagygyűlés október 22-ei határozatában is.⁶ A követelések között felbukkannak olyan fogalmak, mint a demokratikus szocializmus, a nemzeti egységkormány, amelyek tartalmára nézve azonban pontos meghatározásokkal nem találkozunk.

Ha töredékesen és csíraszerűen is, de a politikai rendszer átalakításának mindkét modellje ott kavarog a forradalomban részt vevők, különösen az értelmiségiek fejében: nevezhetjük ezt akár reformkommunista, akár polgári liberális irányultságnak. Az első hegemonisztikus egy- vagy többpártrendszerben, a szabadságjogok lényegesen nagyobb, bár korlátozott érvényesítésében gondolkodik, a jugoszláv öngazgatási rendszer irányában tájékozódik, a másik polgári demokráciában, szabad többpártrendszerben és választásban, valamint a kiteljesedő szabadságjogokban.

Azt látjuk azonban, hogy az események menete, elsősorban az órák alatt fegyveressé váló konfliktus, a szovjet katonai beavatkozás, a hatalom statáriális kíméletlenségű ellenreakciói más mederbe terelik a tömegmozgalom, a felkelők figyelmét. Kialakul a klasszikus forradalmi szituáció, a közvetlen és nyílt fegyveres és politikai harc a politikai hatalom megszerzéséért, vagy legalábbis befolyásolásáért. A forradalmi szervek már ebben az atmoszférában alakulnak. Nem pusztán a szovjetellenes szabadságküzdelem indulataira utalok, hanem arra, hogy ezzel milyen szorosan összekapcsolódott a hatalommal és intézményeivel szembeni fellépés eltökéltsége. Arra, hogy a változtatni akarók egyszerre tapasztalták meg a tömegmozgalom erejének mámorát és új szervezeti formák

⁵ Nagy Imre ezek kidolgozásában játszott szerepéről és összefüggéséről az 1945–1946-os úgynevezett népi demokratikus berendezkedéshez lásd BALOGH Sándor: Nagy Imre a népi demokráciáról és a magyarországi demokratikus fejlődésről. *Múltunk*, 1992/3–4. 33–39.; a reformkommunista csoportról és annak historiográfiájáról, történetének forrásairól lásd LITVÁN György: A Nagy Imre-csoport kialakulása és tevékenysége, 1955 április–1956 július. *Társadalmi Szemle*, 1992/6. 89–95.

⁶ „5. Általános, egyenlő és titkos választásokat követelünk az országban több párt részvételével, új nemzetgyűlés megválasztása céljából.” (1956 plakátjai és röplapjai október 22. – november 5. Szerk.: Izsák Lajos–Szabó József–Szabó Róbert. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1991. 16.)

varázsütésszerű gyorsasággal történő megalkotásának élményét. Ez a légkör egyszerre tette lerombolandóvá azt, ami megfojtja, gúzsba köti az előrehaladást, és azt is, ami a zsarnokság jelenlétét hordozza magában, azt, amit már kipróbáltak és embertelennek, erkölcstelennek bizonyult. Nem véletlen, hogy az első szovjet beavatkozást követően – a nemzeti követelések felerősödésétől nem függetlenül – október 25–26-ától a forradalmi szervek és szervezetek fellépnek a pártoskodás ellen.⁷ Ennek egyik jellemző megnyilvánulása az Egyetemi Forradalmi Bizottság 26-ai felhívása: ez a szovjet csapatok kivonásának feladata érdekében olyan nemzeti egységmozgalmat hirdetett, amelynek érdekében félre kell tenni a nemzeti erőket megosztásához vezető pártoskodást, és amely a pártterdek ideiglenes alárendelését követelte a nemzeti szabadságharc győzelme érdekében.⁸

A politikai folyamatok alakulásában a következő napokban egyre fontosabb szerephez jutottak a forradalmi szervek. Egyfelől azért jöttek létre, hogy a napi aktuális politikai követeléseket teljesítsék, valamint meglehetősen gyakorlati és azonnali teendők megvalósításával foglalkoztak, amelyek közül igen sok helyi közigazgatási vagy más szervezési, mondhatni üzemeltetési, illetve helyi hatalmi jellegű volt; másfelől saját jövőjükéről nagyon is tudatosan gondolkodva fogalmazták meg hatalmi célkitűzéseiket, és próbálták azt a kormány révén vagy azzal szemben érvényesíteni. Saját magukról nem az ideiglenesség jegyében gondolkodtak, ellenkezőleg, éles harcot vívtak politikai legitimitásuk elismeréséért és hatalmi pozíciójuk növeléséért. Jellemző például, hogy vidéken szinte sehol sem játszottak szerepet az MDP és a tanácsok hatalmi funkcióit kiszajátító különféle elnevezésű új szervezetekben a pártok. Mi több, felléptek nemcsak az MDP, de a többi párt ellen is, egyes helyeken akadályozták szerveződésüket. Tizennyolc megyében nemzeti vagy forradalmi nemzeti elnevezésű bizottságok vették kezükbe az irányítást. Szinte mindenütt politikai felhívásokat, nyilatkozatokat tettek közzé, de ezek egyike sem a parlamentáris demokrácia azonnal helyreállítását kívánta a kormánytól. Jól tudjuk, hogy a függetlenségi követelések haladéktalan megvalósítása, a szovjet csapatok eltávolítása szerepelt mindenütt az első helyen. Ezt azonban nem a politikai intézményrendszer reformját érintő követelések követték. Sokkal inkább a helyi szervezeteik elismerését, esetenként a szabadságharcosok képviselőjének a kormányba való bevonását,

⁷ A pártok tevékenysége korlátozásának gondolata Bibó Istvánnál még 1956 végén, 1957 elején is visszatér. (Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. m. 203.)

⁸ *1956 plakátjai és rőplapjai*. I. m. 69.

a törvénysértéseket elkövetők felelősségre vonását, az ÁVH teljes felszámolását és különféle szociális intézkedések bevezetését szorgalmazták.

Az október 28-ai fordulatot követően megszűnt az a helyzet, hogy a fegyveres felkelés szerveinek, valamint különböző forradalmi szervezeteknek saját legitimitásukért kelljen fellépniük. Ellenkezőleg, ezek a szervezetek lendületet kaptak, és igyekeztek az állampárti rendszer még meglévő apparátusait, hálózatait szétrombolni, és ezzel párhuzamosan megindult a forradalmi szervekbe bekerült kommunisták kiszorításának folyamata. A kormány körül egyre gyorsabb tempóban omlott össze a korábbi hatalmi gépezet, ami egyaránt érintette a fegyveres, a központi állami és a közigazgatási apparátusokat, de az állampárt és a szatellit szervezetek központi és helyi szervezeteit is. Ez nem spontán folyamat volt, hanem kemény, a fizikai-fegyveres erőszakot sem nélkülöző gyors lefolyású politikai-hatalmi küzdelem. Nemcsak a követelések egy fontos része irányult a meglévő intézmények ellen, hanem megkezdődött gyakorlati felszámolásuk, vezetőik kompromittálása, erkölcsi lehetetlenné tétele, majd eltávolítása is.⁹

Ismeretes, hogy az elkövetkező napokban a Nagy Imre-kormány nem tudta maga mögé állítani a forradalom alatt létrejött szervezeteket, nem tudott a politikai folyamatok élére állni.¹⁰ Ennek egyrészt a reformkommunista irányultság, a politikai mértékletesség volt az oka, másrészt a fent említett helyi hatalmi harc kiéleződése. A kormány mögé elsősorban a régi párt-, állami, tömegszervezeti és erőszakszervezeti apparátus igyekezett felsorakozni, az október 28-ai platformon való megbékélés ezért a régi hatalmi gépezet restaurálását segítette volna elő. Az új szervezetek közül még a kormánynak bizalmat szavazók sem tudtak azonosulni az MDP hegemonizmusára épülő, a szovjet fennhatóságot részben fenntartó és ezért a saját létüket veszélyeztető politikai célkitűzésekkel. A politikai folyamatok meghatározó tendenciái ennek következtében nem a megnyugvás, hanem ellenkezőleg, a konfliktus kiéleződése irányába hatottak. Megjelent az általános politikai sztrájk fenyegető réme, nem valósult meg a fegyverletétel, nem szűntek meg, sőt folytatódtak a fegyveres felkelő csoportok önálló akciói és fellépései, illetve erősödtek ilyen szándékaik; mindehhez hozzájárult a különböző szervezetek, testületek részéről érkező és az október 28-ai platformot negligáló politikai

⁹ Sok példát hoz erre a helyzetre, bár időben összemos történéseket MOLNÁR János A politikai struktúra változásai 1956 őszén Magyarországon című tanulmánya. (*Párttörténeti Közlemények*, 1988/2. 84–108.)

¹⁰ A helyzet alakulásáról lásd RIPP Zoltán: A pártvezetés végnapjai. In: *Ötvenhat októbere és a hatalom*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 296–302.

követelések radikalizálódása. Az időszak egyik igen jellegzetes megnyilvánulása volt az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság memoranduma, amely személycserét, Kéthly Annát, Illyés Gyulát és saját képviselőiket követelte a kormányba, szabadságharcosokat igényelt a fegyveres testületek élére, a kormánytól pedig garanciát várt arról, hogy a szovjet csapatok november 30-áig elhagyják az ország területét.¹¹ Jellegzetes, mert megjelenik benne a forradalmi szervek egyik legfontosabb új aspirációja: helyet akarnak maguknak a legfelsőbb hatalomban, helyet a forradalmároknak a kormányban, a fegyveres testületek irányításában, több helyet az irányítás lényegében minden szintjén a régi káderek helyett az újaknak, a forradalom hiteles képviselőinek. A követelések és a fenyegetések általános eszkalációja közepette október 29-én ugyanakkor újra megfogalmazódott a többpárti választások előkészítésének követelése. Nemcsak a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságánál, de helyi forradalmi szerveknél is tapasztalni ilyen megnyilvánulásokat. Október 30-ai keltezéssel már arról olvashatunk, hogy az 1947-es pártok részvételével kell létrehozni az új kormányt.¹²

A helyzet szimptomatikus megnyilvánulása volt a Dunántúli Nemzeti Tanács és a hozzá csatlakozott Borsod, Bács-Kiskun és Csepeli Nemzeti Tanács október 30-ai közleménye, amely a szovjet csapatok kivonása után, legkésőbb 1957. január végéig többpárti parlamenti választások kiírását követelte. Addig az időpontig a helyi hatalmat a nyilatkozat a nemzeti tanácsokra bízta volna, ezekből országos nemzeti tanács alakulna, amely az országgyűlés megalakulásáig ideiglenes parlamentként működne; e szerv jóváhagyása nélkül nem lehetne kinevezni a fegyveres testületek parancsnokait, képviselői a kormányban is helyet kapnának. A kiáltvány azonnali tárgyalásokat helyezett kilátásba egy új, nemzeti kormány megalakításáról. A dokumentum nem szól a szabad többpárti parlamenti választásokat követő időszakról, ezért nem lehet következtetéseket levonni belőle a nemzeti tanácsok, vagyis a forradalom alatt létrejött különös tanáshatalmi rendszer későbbi sorsáról, szerepéről.¹³

A többpártrendszer visszaállítására, a pártok működésének engedélyezésére és a szabad választások megtartására vonatkozó október 30-ai döntés ellenére nem jelentette egyszerűen a kialakult helyzet tudomásulvételét az MDP Elnöksége és a kormány részéről.¹⁴ Október 29-e

¹¹ *1956 plakátjai és röplapjai*. I. m. 121.

¹² Uo. 147.

¹³ Uo. 193.

¹⁴ „Az MDP Elnökségének 1956. október 30-i döntése koalíciós pártok működésének engedélyezéséről, amelyet a minisztertanács még aznap jóváhagyott, a kialakult helyzet tudomásulvételét jelentette. A párt-

és 30-a az a két nap, amikor Nagy Imre egyre erőteljesebben szembesül az ellenkormány létrejöttének veszélyével, másfelől azzal a dilemmával, hogy – mintegy ezt megelőzve – milyen irányba alakítsa át kormányát: (1) a felkelők képviselőinek bevonásával, az ilyen irányú követeléseknek engedve, vagy (2) a volt koalíciós pártok képviselőinek bevonásával, ami az általa sem kívánatos többpártrendszer visszaállításával volt egyenértékű. Végül is a párt vezetése Tildy Zoltán javaslatát tette magáévá a többpártrendszer visszaállításáról és az 1945-ös koalíciós pártok bevonásáról a kormányzásba. A szakirodalom, de különösen a tággan vett történeti irodalom elsősorban a többpártrendszer bevezetésének a jelentőségét emeli ki, mint kitüntetett lépést a parlamentáris demokrácia visszaállításának irányába. Ez kétségtelenül igaz.

De tegyük fel a kérdést: vajon ez az előremenekülés volt az egyetlen lehetősége a politikai vezetésnek? Véleményem szerint nem. A másik megoldás is reális volt, nevezetesen a helyi forradalmi szervek valamifajta országos testületének összehívása a Dunántúli Nemzeti Tanács javaslata szerint, illetve képviselőinek beemelése a kormányba.¹⁵ Különösen így volt ez, miután napvilágot látott az ismeretlen befolyású Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány felhívása „az összes népi-nemzeti forradalmi szervek” november 1-jén tartandó kongresszusára.¹⁶ Ez lépést jelentett volna egy újfajta államhatalmi struktúra kiépítése felé, amely a forradalomban kialakult, spontán létrejött hatalmi szervekre alapozza a maga legitimitását és befolyását. A forradalomban születő, a népmozgalom lendületére, lelkesedésére támaszkodó konszolidációs kísérlet sikereinek azonban megvoltak a kockázatai. Elsősorban ezeknek a szervezeteknek a képlékenységével, törekenységével, belső instabilitásával, kiszámíthatatlanságával és mindenekelőtt radikalizmusával kellett számolni. Természetesen a döntésnél a szovjet tanácsadók véleménye sokat nyomott a latba, nem beszélve egy ilyen akció azon kockázatáról, hogy egy nagy országos rendezvényen nem a kormány kiegészítéséről, hanem

vezetőség, ha akarta volna, akkor sem tudta volna megakadályozni a pártok színre lépését.” (1956 és a politikai pártok. *Politikai pártok az 1956-os forradalomban*. 1956. október 23 – november 4. Szerk.: VIDA István. MTA Jelenkor-kutató Bizottság, Budapest, 1998. 524.)

¹⁵ A Magyar Nemzeti Bizottmány október 30-án reggel napvilágot látott 25 pontból álló, *Nem ismerjük el a jelenlegi kormányt* című nyilatkozata (*Függetlenség*, 1956. október 30. 1.) a kormány olyan átalakulását követelte, amely a szabadságharcosok „vezérségéből”, a Nemzeti Bizottmány választott tagjaiból, valamint Kovács Bélából, Nagy Imréből és Kádár Jánosból állna.

¹⁶ A Dudás József által jegyzett felhívás a *Függetlenség* című lap 1956. október 30-ai számában jelent meg. Lásd még *1956 plakátjai és röplapjai*. I. m. 133.

leváltásáról is születhetett volna döntés. Végül Nagy Imre és társai a delegációkkal való tárgyalások tapasztalatai,¹⁷ valamint az országban kialakult kaotikus helyzet miatt egyetlen forradalmárt sem emeltek maguk mellé. Jöttek inkább az 1945 utáni koalíciós partnerek, azok közül is a leginkább együttműködésre hajlamos személyek. Nem feladatom, hogy értékeljem magát a döntést. Pusztán megjegyzem, hogy ez az alkotmányos alternatívák szempontjából lényeges változtatást jelentett a perspektívákat illetően. A kormány nemcsak a reformkommunista hegemonizmus, de a korporatív-önigazgató megoldás felől is elfordult, mégpedig a polgári parlamentarizmus irányába. A történelem által nyújtott nagy lehetőség, a forradalmi állam felépítésének kísérlete megállt, majd elmaradt.¹⁸

Nagy Imre és vezetőtársai döntése egyértelműen a különböző forradalmi szervek kormányzati, központi hatalmi ambícióinak elutasítását jelentette. Nagy Imre október 30-ai rádióbeszédében így fogalmazott: „A nemzeti kormány nevében bejelentem, hogy a forradalom által létrehozott demokratikus helyi önkormányzati szerveket a nemzeti kormány elismeri, rájuk támaszkodik és támogatásukat kéri.” A kormány tehát világosan leszögezte, hogy (1) csak a demokratikusan létrejöttet és közülük is (2) csak a helyi, önkormányzati szerveket hajlandó elismerni. A következmény nyomban érezhető volt: a leginkább csalódott forradalmi szervek szembehelyezkedtek a döntéssel. A Dunántúli Nemzeti Tanács november 1-jei nyilatkozata nemcsak új követeléseket fogalmazott meg, de azonnali tárgyalásokat is követelt annak érdekében, hogy a kormány biztosítsa a szabadságharcosok részvételét.¹⁹

A Nagy Imre-kormány a következő napokban sok mindenben változtatott álláspontján. Ebben a kérdésben azonban hajlíthatatlan maradt, nem utolsósorban azért, mert Király Béla, Kovács István és Maléter Pál jóvoltából karhatalmi, katonai területen meg tudta vetni a lábát, továbbá a szovjet csapatok kivonása érdekében tett erőfeszítések, valamint a Varsói Szerződés felmondása, a semlegesség kinyilvánítása, az ENSZ-hez való fordulás jelentős stabilizációs hatást váltott ki.

¹⁷ A Dudás Józseffel való tárgyalásnak, ezen belül az ő belügyminiszteri kinevezésének elhárításáról lásd RAINER M. János: *Nagy Imre 1953–1958. Politikai életrajz*. II. k. 1956-os Intézet, Budapest, 1999. 302.

¹⁸ Elmaradt a forradalmi szervek november 1-jei, említett kongresszusa is. A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány Elnökségének felhívása szerint az ok a további vérontás elkerülésének szándéka volt, tekintettel a főváros körül állomásozó szovjet csapatok magatartására. A szervezet a kongresszus megtartásáról azonban nem mondott le, csak elhalasztotta. (*Magyar Függetlenség*, 1956. november 1. 4.)

¹⁹ „1. A kormány összetételére vonatkozóan tárgyalásokat kíván folytatni és biztosítani kívánja a szabadságharcosok részvételét a kormányban.” (Nemzeti tanácsok programjai, 1956. október. *História*, 1988/6. 10. és 1956 plakátjai és röplapjai. I. m. 404.)

A pártok megjelenése és bekapcsolódása a közvélemény előtt zajló politikai purparléba a következő napokban tovább erősítette a parlamentarizmus irányába ható tendenciákat. Ezt mutatja az ELTE ÁJTK október 31-ei ifjúsági nagygyűlésének határozata, amely bár a Nagy Imre-kormány azonnali lemondását és ideiglenes nemzeti kormány alakulását követelte, de már olyan kormányét, amelyben a pártok képviselői vannak jelen „az ország jelenlegi hangulatának megfelelő arányban”,²⁰ de – és ez a lényeges – legalábbis az 1945-ös választás arányainak megfelelő mértékben. E kormány feladata a határozat szerint a nemzetgyűlési választások lebonyolítása, amelyeken az 1945-ösökön kívül más demokratikus és nemzeti pártok szintén részt vehetnek. Ismereteim szerint ebben a határozatban fogalmazták meg először egyértelműen, hogy a Magyar Népköztársaság elnevezést Magyar Köztársaságra kell változtatni.²¹ Másnap látott napvilágot Csorba Jánosnak, a Független Kisgazdapárt egyik vezetőjének nyilatkozata az *Igazság* című lapban. Csorba nemcsak új koalíciós kormányt kívánt az 1945-ös pártarányok alapján, de – folytatva az előző napi határozat szándékát – új magyar alkotmányt is az Elnöki Tanács megszüntetésével, a népköztársaság köztársaságra való visszakeresztelésével.²²

November első napjaiban a pártok egyre erőteljesebben kapcsolódnak be a tömegkommunikációba, de a helyi önszerveződésbe is. Nem egyszerűen Budapesten, de országszerte megjelennek a felhívások a helyi szervezetek újjá-, vagy megalakítására. A pártosodás igen gyors, egyes szerzők szerint egyenesen robbanásszerű. Alig egy-két nap alatt 12 ténylegesen működő és szervezetekkel rendelkező alakulat áll elő. November elején megalakul például a Magyar Forradalmi Ifjúság Pártja, amely az ifjúsági forradalmi szervezetek összefogására nem valamiféle önkormányzati, hanem párt jellegű szervezeti keretet javasol.²³ Most már kevésbé talál-

²⁰ „2. Követeli az ifjúság a Nagy Imre-kormány lemondását, s azt, hogy ideiglenes nemzeti kormány alakuljon, amelyben a demokratikus pártok az ország jelenlegi hangulatának megfelelő arányban, de legalábbis az 1945-i választás arányainak megfelelő mértékben legyenek képviselve. E kormány feladata legyen a nemzetgyűlési választások lebonyolítása.” (*1956 plakátjai és röplapjai*. I. m. 208.)

²¹ „14. Legyen a Magyar Népköztársaság elnevezés helyett Magyar Köztársaság elnevezés.” (Uo. 209.) – A dokumentum több pontja ugyanakkor azt érzékelteti, hogy a politikai legitimitás választóvonalára nem feltétlen kötődik az 1945-ös fordulathoz, vagy azt legalábbis relativizálja. Csorba János utólagos magyarázatát saját nyilatkozatáról lásd FEJT István: A többpártrendszer felszámolása. I. m. 217–219.

²² *1956 sajtója*. Tudósítások Kiadó, Budapest, 1989.; *Igazság*, 1956. november 1. 4.

²³ A Magyar Forradalmi Ifjúság Pártja felhívása. *Magyar Függetlenség*, 1956. november 2. 1.; az úgynevezett pártosodásról lásd Izsák Lajos: Az 1956-os forradalom pártjai és programjai. *Múltunk*, 1992/2–3. 102–124.; Továbbá: *Pártok 1956. Válogatás 1956-os pártvezetők visszaemlékezéseiből*. Szerk.: KÖRÖSI Zsuzsanna–TÓTH PÁL Péter. 1956-os Intézet, Budapest, 1997.; *1956 és a politikai pártok*. I. m. 5–7., 521–531.

kozunk a pártosodás elleni fellépéssel, hiszen a pártok vezetői (profi politikusokként) mindenütt a legmelegebb szavakkal, nagy elismeréssel illetik a forradalmárokat és szervezeteiket, célkitűzéseik támogatóiként lépnek a politika színpadára és jelentik be igényüket megfosztott közéleti szerepük visszaszerzésére. A történelmi igazságtételre való hivatkozás különösen hatékony legitimációs erőt ad érvényesülésükhöz.²⁴ November 2-án az *Új Magyarország* vezércikkében Németh László néz szembe a kérdéssel,²⁵ és a pártosodást tényként elfogadva javasolja, hogy mielőbb dolgozzák ki a pártok azokat az alapelveket, amelyek biztosítékot jelentenének a kapitalizmushoz való visszatéréssel szemben, ugyanakkor garanciát adnának a parlamentáris rendszer megteremtésére. Ezek a gondolatok egy nap múlva az új, valóban koalíciós összetételű kormány létrehozásának folyamatában fejeződnek ki.

Azt, hogy a november 3-ai, magát nemzetinek nevező koalíciós kormány konszolidációs esélyei jók voltak, ma már a legtöbb elemző elfogadja. Ez a koalíció a benne részt vevő pártok, elsősorban persze vezetőik átgondolt, tudatos lépése volt. A koalíciókötés elkerülhetetlenné tette, hogy valamilyen szinten tisztázzák önmaguk politikai pozícióját, és magyarázatát adják a hatalomba való belépésüknek – hiszen semmilyen szövetség sem létezik közös platform nélkül. Losonczy Géának a november 3-i sajtótájékoztatón elmondott szavait méltán lehet a koalíciós pártok közös álláspontjának, egyben közös társadalmi programja alapvetésének tekinteni. „A kormány teljes egységben kijelenti – hangzanak Losonczy Géza ma már sokat idézett, ismert szavai –, hogy az elmúlt tizenkét esztendő vívmányaiból semmit sem kíván feladni: így a földreformból, a gyárak, üzemek államosításából és a szociális vívmányokból. Ugyanúgy a legteljesebb mértékben ragaszkodik ahhoz, hogy a most lezajlott forradalom vívmányai a maguk teljes egészében fennmaradjanak. Így a nemzeti függetlenség, az egyenjogúság és a szocializmus építése nem diktatúra, hanem demokrácia alapján.”

Ripp Zoltán ezt a forradalom kormányának testamentumaként értékelte tankönyvében,²⁶ és ez még akkor is megfelel az igazságnak, ha no-

²⁴ Megjelennek lapjaik: a Nemzeti Parasztpárt égisze alatt a *Szabad Szó* október 31-én, amelynek szerepét a Petőfi Párt nevében november 2-án az *Új Magyarország* veszi át; november 1-jén a *Népszava* már a Szociáldemokrata Párt lapjaként jelenik meg; ugyanezen a napon került az olvasók kezébe az FKGP *Kis Újságja*. A Demokrata Néppárt *Hazánk* című lapjának terjesztésére már nem maradt idő. Lásd még a *Magyar Szabadság* című független demokratikus napilap november 1-jei számának 3. oldalát, amely Magyarország a többpártrendszer útján című cikkel tudósít a pártok megújulásáról.

²⁵ NÉMETH László: Pártok és egység. *Új Magyarország*, 1956. november 2.

²⁶ RIPP Zoltán: 1956. *Forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Korona Kiadó, Budapest, 2002. 192.

vember 4-e után eltéréseket fedezhetünk fel a koalícióban részt vevő politikusok interpretációjában. A koalíciós kormány megerősödése azonban egyben az alkotmányjogi alternatívát is eldöntötte: a haladás iránya a parlamentáris demokrácia, a koalíció álláspontja szerint 1946-os köztársasági alapon.

Két mozzanatra azonban ki kell térni. Az egyik: a pártok előtérbe kerülésével megjelentek a színpadon azok a politikai erők, amelyek számára nem 1945 vagy 1946 volt az archimedészi pont, hanem egy korábbi állapot. Nem az összes, önmagát „keresztény” jelzővel ellátó párt tartozott ide, különösen azok nem, amelyek az 1945 után működő szervezetek utódjának tekintették magukat. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezeknek a politikai szerveződéseknek már nem jutott lehetőség a kibontakozásra, de Mindszety József hercegprímás beszéde önmagában felvetette a kérdést az 1945 utáni fejlemények legitimitását illetően.²⁷

A másik mozzanat visszavezet a november 30-ai rádióbeszéd azon eleméhez, amely a forradalmi szerveződések elismeréséről szól. Ez akkor egyben azt is jelentette, hogy bár a központi hatalom a többpárti parlamentarizmus alapján épül majd ki, a helyi közigazgatás és a gazdaságirányítás alsóbb szintjei a forradalom önszerveződésére alapozódó öngazgatás valamely formájában stabilizálódnak, és nyerik el végleges alakjukat. A november 4-i szovjet beavatkozás elsöpörte a Nagy Imre-kormányt, kiépülő apparátusait és fegyveres szerveit, de közvetlenül nem érintette a helyi forradalmi szerveket. Ellenkezőleg, a Forradalmi Munkás–Paraszt Kormány és személy szerint Kádár János egy ideig politikai megegyezésre törekedett a forradalom résztvevőinek egy bizonyos körével. A szándékot úgy fogalmazták meg, hogy bár a hatalom kíméletlenül szétveri a fegyveres ellenállást, a kezdeti nyilatkozatok szerint Kádárék nem a forradalom vívmányai ellen lépnek fel, hanem – úgymond – alapértékei védelmében. Ez a célja a belső béke helyreállításának is. Ennek megfelelően nyilatkoztak a munkásöngazgatás megőrzése, valamint a forradalmi tanácsok és igazgatási szervek demokratikus választásának biztosítása mellett. Kádárnak erre egyfelől felhatalmazása volt Moszkvától, másfelől maga és társai illúziókat tápláltak a tárgyalások sikerét illetően, különösen addig, amíg remény kínálkozott a kiegyezésre Nagy Imrével. A tárgyalások két irányban folytak. Egyfelől a munkástanácsokkal igyekeztek megegyezni, másfelől keresték a lehetőségét, hogy a volt koalíciós partnerek közül a két parasztpártot, illetve azok

²⁷ MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Vörösvári István kiadása, Toronto, 1974. 437–441.; lásd még *1956 és a politikai pártok*. I. m. 532.

képviselőit bevonják a kormányba. Ez utóbbiról már szót ejtettünk, most vegyük szemügyre a másik alternatívát.

Novemberben nyilvánosságot kaptak a Nagybudapesti Központi Munkástanács, illetve a szakszervezeti központ elképzelései és tárgyalásai egy sajátos öngazgatási magyar rendszer kiépítésének kísérletéről.²⁸ Ennek különböző modelljei születtek. Az egyik az Országos Termelők Tanácsa elnevezésű intézményben, a másik a szakmai kamarák rendszerére épülő Országos Gazdasági Tanácsban öltött volna testet. Ez utóbbi a magyar gazdaság önkormányzati testületként meghatározott számú képviselőt küldhetett volna az országgyűlésbe. Ezek a javaslatok megint a korporativista intézményrendszer kiépítése felé mutattak, bár ez a politikai berendezkedésnek csak egyik meghatározó faktorát képezte volna. A Nagybudapesti Központi Munkástanács december első felében azonban megszűnt, így ennek a modellnek a kidolgozása lekerült a napirendről.

Az alkotmányjogi alternatívákat illetően 1956 történései a parlamentarizmus és az öngazgatás szintézise felé mutattak. Így látta ezt Bibó István is, aki egy 1957. eleji kéziratában a munkástanácsokkal kapcsolatos eszmecserét mint egyetemes érdekű állam- és társadalomszervezeti kérdések körüli vitát említi.²⁹ Egyben értesülünk róla, hogy a korporativista és a parlamentáris államszervezési elemek szembeállítása már csak azért sem helytálló, „mert 1956 decemberében a forradalmi szervek és a demokratikus pártok egymás között egyeztették eddigi kibontakozási terveiket és kompromisszumos javaslataikat, s ebből az egyeztetésből világosan kirajzolódik a magyar forradalmi közvélemény álláspontja az általános választásokon alapuló parlamentarizmus és az alkotmány esetleges szindikalista felépítésével kapcsolatban”. Bibó szerint egyetértés volt abban, hogy a választásokat el kell halasztani. Egy forradalmi alkotmányozó gyűlés határozza majd meg a forradalom közös alapelveit, amelyek csakis a következők lehetnek: a köztársasági államforma, a parlamentáris demokrácia, a szocialista vívmányok fenntartása, így a földreform, a nagyüzemek társadalmasítása (utóbbi nem szükségképpen jelent állami tulajdonlást). Az alkotmányozó gyűlés összeállításában döntő szerepet vihetnének a munkástanácsok és más érdekképviseleti szervek. Bibó továbbá megfogalmazta azt a véleményt, hogy az alkotmányos alapelvek által korlátozott parlamentarizmusra való áttérés után is szerepet kell kapniuk a munkás-, paraszt- és értelmiségi szervezeteknek,

²⁸ Lásd erre FEIL István: A magyar munkástanácsok és az öngazgatás 1956-ban. *Eszmélet*, 1989/2. 42–52.; valamint uő: Törvényerőre emelt öngazgatás – Magyarország 1956. *Kritika*, 1989. október.

²⁹ Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. m. 207.

például a parlament második kamarájában. Bibó a munkástanácsokkal kapcsolatos kérdéseket sokkal izgalmasabbnak, színesebbnek tekintette, mint a többpártrendszerrel kapcsolatosakat. A kéziratban a magyar forradalom jelentőségének egy olyan vonatkozását hangsúlyozta, amelyet azóta szinte soha, vagy csak igen ritkán emelnek ki. Szerinte az október 23-át követő napokban a tömegek egyedülálló élményanyaga született meg. E tapasztalatok „az élmény erejével világosítanak meg alapvető államelméleti igazságokat.³⁰ [...] Ezekből az élményekből táplálkoznak a forradalom politikai eszményei. A magyar munkástanácsok nagy erkölcsi győzelmet arattak, mellyel a magyar forradalom hitelét megóvták. E harcban azonban ellenfelük nem a többpártrendszer vagy a parlamentáris demokrácia volt. Ellenfelük az volt, ami közös ellenfele mind a parlamentáris, mind szindikalista szabadságnak: a zsarnokság.”³¹

³⁰ Uo. 211.

³¹ Lásd HUSZÁR Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Magyar Krónika, Budapest, 1989. 155.; Nagy Imre felfogására lásd RAINER M. János: A parlamenttől a Fő utcáig. Nagy Imre gondolati útja. In: *Évkönyv I. 1992*. 1956-os Intézet, Budapest, 1992. 133–134.